

logiczna tak bardzo dbała o restryktywną charakterystykę praw naukowych, aby móc odróżnić wszelkie projekcje z dziedziny nauk od poznania potocznego.

Na ile problemy te da się rozstrzygnąć i wyjaśnić, na ile zostaną zaakceptowane, zależy będzie od środowisk metodologów, filozofów nauki i przedstawicieli nauki zainteresowanych problemami metateoretycznymi. Warto przy tym podkreślić, że książka, a szczególnie jej druga część, jest dopiero zarysem metodologii proceduralnej. Po publikacjach Kuhna zaczęto zwracać uwagę na to, że pewien paradygmat badawczy powstaje w grupie (wspólnocie) uczonych, dzięki dyskusjom, rozwiązywaniu łamigłówek i pokonywaniu teoretycznych trudności. Książkę tę zatem można potraktować jako zaproszenie przez autora adresowane do potencjalnej wspólnoty uczonych, którzy zechcieliby taki program podjąć i rozwijać.

Waldemar Zaręba

Katedra Metodologii Nauk KUL

Anna Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne* [oryg. *Semantics: Primes and Universals*], tł. Adam Głaz, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2006, s. 535, ISBN 83-227-2504-3.

WPROWADZENIE. Anna Wierzbicka jest polską uczoną, od 1972 r. mieszkającą i pracującą na emigracji, w Australii – w Australian National University. Od kilkudziesięciu lat rozwija własną wieloaspektową teorię języka naturalnego. Z czasem wokół uczonej utworzył się zespół badawczy (najważniejszym współpracownikiem od lat pozostaje C. Goddard), obecnie zaś wypada mówić o całym paradygmacie, gdyż w badania zaangażowane są ośrodki naukowe z całego świata (m.in. Universiteit Leiden, Tokyo University of Foreign Studies, Московский государственный университет). Paradygmat taki nazwać można empirycznym językoznawstwem kognitywnym, w odróżnieniu od kalifornijskiej szkoły językoznawstwa kognitywnego, które wprowadzie we własnej metodologii także odwołuje się do badań empirycznych, jednak w praktyce zawęży rozumienie doświadczenia do autopsji (G. Lakoff, *Współczesna teoria metafory*; R. Langacker, *Gramatyka kognitywna*).

Język w pracach A. Wierzbickiej ukazany jest jako twór złożony, nieredukowalny ani do treści mentalnych, ani do opisów czysto eksternalistycznych. Aby zrozumieć język, należy badać oba jego aspekty i próbować łączyć te sfery. Istotnym postulatem Autorki jest badanie języka naturalnego zakrojone na szeroką skalę – z uwzględnieniem jak największej liczby języków naturalnych z różnych grup językowych.

Teoria A. Wierzbickiej składa się z dwóch powiązanych ze sobą części. Pierwsza, obiektywna, polega na badaniu sfery mentalnej języka poprzez poszukiwanie indefinibiliów semantycznych oraz reguł ich łączenia – jest to próba odnalezienia wrodzonego

„naturalnego metajęzyka semantycznego”, którego istnienie wyjaśnia szereg problemów związanych z kulturą (m.in. proces komunikowania się ludzi). Drugi element to subiektywna pragmatyka, badająca języki różnych kultur, opisująca ich złożoność i brak bezpośredniej przekładalności jednych języków na inne (odkrywanie tzw. skryptów kulturowych). Wobec powyższych założeń program A. Wierzbickiej zmienia się w wielką holistyczną teorię, gdzie poszukuje się relacji między językiem, umysłem i kulturą.

TREŚĆ KSIĄŻKI. Praca składa się z trzech części, w których skład wchodzi piętnaście rozdziałów. Część pierwsza jest wprowadzeniem do koncepcji A. Wierzbickiej, gdzie wyjaśnione zostają podstawowe założenia jej metody badawczej. Punktem wyjścia swoich *stricte* językoznawczych rozważań Autorka czyni przeniesienie nacisku z badań syntaktycznych na sondowanie znaczeń. Broni możliwości ścisłego uprawiania semantyki, do czego kluczem ma być opis znaczeń przy wykorzystaniu niearbitralnych elementarnych jednostek semantycznych. W swoim podejściu A. Wierzbicka widzi kontynuację badań takich myślicieli jak Arystoteles („poznaje się na podstawie danych wcześniejszych i bardziej zrozumiałych”) oraz szeregu myślicieli nowożytnych – jak G. W. Leibniz („gdyby nie istniało nic zrozumiałego samo przez się, w ogóle nie byłibyśmy w stanie nic zrozumieć”), R. Descartes („wszak do głównych pono błędów, jakie można popełnić w naukach, należy zaliczyć błąd tych, którzy chcą definiować to, co da się jedynie pojąć”), A. Arnauld („błądzi ten, kto chce definiować wszystkie wyrazy; jest to bowiem niepotrzebne, a nawet niewykonalne”).

A. Wierzbicka upatruje możliwości zrealizowania Leibnizowskiej teorii „alfabetu myśli ludzkiej” w uzupełnieniu spekulacji terenowymi badaniami językoznawczymi, w ramach których należy stawiać śmiało hipotezy, a następnie je weryfikować – Autorka broni metody empirycznej, powołując się m.in. na S. Hawkinga (s. 439-440).

W ponad trzydziestoletnim okresie badań A. Wierzbickiej i jej współpracowników, ukonstytuował się zbiór elementarnych jednostek semantycznych, którego występowanie postuluje się we wszystkich językach naturalnych, przy czym uwzględniano języki z wielu rodzin językowych z różnych kontynentów, m.in. ewe (rodzina nigrokongijska), języki chińskie, tajski, japoński, samoński czy języki australijskie, takie jak: yankuntjatjara i aranta. Pomimo istnienia kilkudziesięciu uniwersaliów, uznaje się, że systemy semantyczne różnych języków są najczęściej niepowtarzalne i uwarunkowane kulturowo. Ponadto badaczka zastrzega, że pojęcia ucieleśnione poprzez słowa danego języka nie charakteryzują się idealną równoważnością w zakresie użycia – „w pewnym sensie wszystkie słowa, we wszystkich językach są [...] nieprzekładalne [...] na inne języki” (s. 32).

A. Wierzbicka traktuje kategorię doświadczenia w sposób charakterystyczny dla nauk kognitywnych – całościowo, poszukując związków własnej teorii z innymi naukami, w tym głównie z kognitywną antropologią kulturową oraz psychologią poznawczą. Pogląd, że fundamentalne pojęcia języka są uniwersalne, jest ściśle łączony z przekonaniem o ich wrodzonym charakterze. A. Wierzbicka powołuje się w tym zakresie m.in. na badania psycholingwistki M. Bowerman oraz psychologa D. Isaaca

Slobina. Autorka *Dociekań semantycznych* wyjaśnia również, że niezależnie od danego języka występujące w nim semantyczne jądro oprócz stałych znaczeń posiada także uniwersalne reguły składniowe opisujące łączenie indefinibiliów. Nie jest istotne, czy pojęcia ucieleśnione są przez słowa języka rosyjskiego (*я хочу это сделать*), angielskiego (*I want to do this*) czy jakiegokolwiek innego – rodzima gramatyka nie ma wpływu na sposoby łączenia jednostek językowych. Pojęcia upostaciowione przez słowa tworzą wraz z gramatyką mini-język, nazwany przez A. Wierzbicką „naturalnym metajęzykiem semantycznym” (*natural semantic metalanguage* – NSM), który stanowi jądro wszystkich języków naturalnych. NSM stanowi centralną część systemu A. Wierzbickiej, badania nad nim prowadzone są zarówno na płaszczyźnie konceptualnej (ustalenie zbioru pojęć i reguł ich łączenia), jak również empirycznej (poszukiwanie i konfrontowanie z doświadczeniem hipotez „mentalistycznych”).

Autorka wskazuje na L. Wittgensteina jako jednego z jej inspiratorów, jednak nie przyjmuje wszystkich tez autora *Dociekań filozoficznych*. W szczególności występuje przeciwko nadużywaniu koncepcji „podobieństwa rodzinnego” oraz opartego na nim pojęcia prototypu, opracowanego przez E. Rosch. Opowiadanie się za istnieniem inwariantu semantycznego słowa oraz możliwość ścisłego definiowania jest przez Autorkę postrzegana jako obrona i rozwinięcie programu Arystotelesa.

W pierwszej części *Semantyki* Autorka omawia także szereg trudności, na które napotyka jej teoria. Poruszone zostają problemy takie jak polisemia, alloseksja, zjawisko portmanteaux, relacje niekompozycyjalne itp. Dokonuje także szczegółowego przeglądu indefinibiliów oraz omawia zmiany, jakim podlegały one w toku wieloletnich badań. Szerzej rozrysowana zostaje także koncepcja NSM oraz koncepcja leksykonu mentalnego. A. Wierzbicka stwierdza, że znaczenie danego słowa nie zależy od innych słów, lecz jest konfiguracją elementarnych jednostek semantycznych. Odnotowuje także, że słowa dają się pogrupować w zbiory, których złożoność semantyczną określać można za pomocą odległości od poziomu jednostek NSM. Wówczas stopień złożoności pojęcia uznać można za odległość dzielącą je od poziomu terminów pierwotnych. W takim układzie definicja jest hipotetycznym znaczeniem danego słowa i obowiązuje, o ile adekwatnie określa zakres jego użycia. Granice tego zakresu mogą być nieostre, „lecz nawet owa nieostrość może i powinna być ujęta w dobrze skonstruowanej i opartej na solidnych badaniach definicji” (s. 216).

A. Wierzbicka adoptuje i próbuje rozwijać wysuniętą przez F. Boasa tezę o psychicznej jedności ludzi. Broni istnienia myślenia abstrakcyjnego we wszystkich społecznościach ludzkich, a możliwości jego badania upatruje w analizie semantycznej, opartej na NSM – „obok ogromnej liczby pojęć uwarunkowanych kulturowo, istnieją pewne pojęcia fundamentalne, które zdają się mieć swoje wykładniki leksykalne we wszystkich językach świata, a różnice międzykulturowe wynikają z różnych sposobów wykorzystywania owych fundamentalnych pojęć, nie zaś z ich istnienia lub braku w różnych społecznościach” (s. 240).

W części pierwszej uczona określa także miejsce i rolę definicji ostensywnej

w teorii języka. Wprawdzie niektórych słów uczymy się w sposób ostensywny, jednak według A. Wierzbickiej często obserwowanie sposobu ich używania to za mało. Próby zrozumienia nowych znaczeń wymagają wyjścia poza obserwacje obiektów materialnych i sformułowania (często podświadomie) pewnych hipotez na temat, jak ludzie myślą o pewnych rzeczach. Należy „wykonać krok od ostensji do konceptualizacji, od przedmiotów do interpretacji” (s. 261).

Część drugą i trzecią recenzowanej książki stanowią szczegółowe rozwinięcia zagadnień przedstawionych w części pierwszej.

Część druga poświęcona jest analizie leksykografii oraz poszukiwaniu konstytutywnego dla tworzenia słowników modelu leksykografii teoretycznej. Autorka podaje analizie różnorodne błędy obecne w definicjach słownikowych, podpierając się bogatą egzemplifikacją językoznawczą i antropologiczną. Występuje przeciwko twierdzeniu, że słów nie da się definiować w sposób ścisły. Szczególnie dużo miejsca A. Wierzbicka poświęca możliwości syntezy klasycznego Arystotelesowskiego podejścia do definicji słowa z nowoczesnym prototypowym (L. Wittgenstein, E. Rosch). Autorka zdecydowanie występuje przeciwko kategoryzacji opartej wyłącznie na koncepcji „podobieństwa rodzinnego”, któremu przeciwstawia definicje wypracowane przez jej zespół. Pokazuje, jak – unikając sprzeczności – zdefiniować słowa takie jak „kawaler” (s. 180-181) czy słynny przykład z *Dociekań filozoficznych* Wittgensteina – słowo „gra” (s. 189-192).

W części drugiej rozszerzony zostaje także wykład na temat tezy o psychicznej jedności ludzi. Autorka omawia zagadnienie postrzegania kolorów w różnych kulturach oraz związki dociekań semantycznych z rozważaniami prowadzonymi na płaszczyźnie neurofizjologicznej. Konkludując, uczona broni doświadczenia kulturowego i braku możliwości jego zredukowania do funkcji wytwarzanych przez działanie mózgu. Rozpatrując kwestię istoty ludzkiego umysłu, A. Wierzbicka wskazuje na jego ukształtowanie się zarówno przez pracę mózgu, jak i przez kulturę. Autorka przyjmuje definicję kultury wypracowaną przez antropologię kognitywną – kultura jako organizacja rzeczy zewnętrznych w umyśle ludzkim. Jak wobec tego wiedza taka jest przechowywana i zorganizowana? Jako klucz do opisanego struktury kognitywnej wskazuje badanie pojęć potocznych – „organizacja domen kognitywnych jest odzwierciedlona w języku, a nade wszystko w strukturze leksykonu. Leksykon danego języka stanowi podstawowy zasób kognitywny jego użytkowników; jest to skarbiec, w którym przechowywana jest wspólna użytkownikom języka wiedza na temat świata oraz modele biologicznych, mentalnych i społecznych aspektów życia” (s. 388). Badając leksykon w sposób metodyczny i systematyczny, możemy odkryć sposób, w jaki konceptualizują świat „zwykli ludzie”.

W części trzeciej omawianego opracowania A. Wierzbicka broni własnych przekonań w kwestii semantycznej podstawy struktur gramatycznych. Źródłem egzemplifikacji w prowadzonym wywodzie czyni m.in. języki kechua, wintu czy macedoński. Omawia także możliwości porównywania struktur gramatycznych oraz przedstawia zasadniczą rolę gramatyki w kodowaniu znaczeń.

PODSUMOWANIE. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne* jest całościowym wykładem teorii A. Wierzbickiej. Po raz pierwszy została wydana w 1996 r. przez Oxford University Press, do polskiego czytelnika dociera więc z dziesięcioletnim opóźnieniem. W ciągu dekady prace nad naturalnym metajęzykiem semantycznym posunęły się do przodu. Najnowsza wersja teorii zawarta jest w dwutomowym wydawnictwie *Meaning and Universal Grammar: Theory and Empirical Findings* (red. C. Goddard, A. Wierzbicka, Amsterdam/Filadelfia: John Benjamins). Jednakże we wstępie recenzowanej pracy Autorka zaznacza, że „ogromna większość przedłożonych w tej książce analiz przeszła skutecznie dziesięcioletnią próbę czasu i w wielu punktach znalazła dodatkowe potwierdzenie empiryczne” (s. 15).

Wydana nakładem Wydawnictwa UMCS praca A. Wierzbickiej zasługuje na szczególną uwagę jako pierwsze całościowe przedstawienie koncepcji tej badaczki dostępne w języku polskim (ciekawe uzupełnienie recenzowanej pozycji stanowi wydany w 1999 r. wybór prac A. Wierzbickiej, zatytułowany *Język – Umysł – Kultura*). Rangę omawianej pracy podnosi fakt, że tezy przedstawione we wcześniejszych studiach – *O języku dla wszystkich* (1965), *Dociekania semantyczne* (1969) – znacznie się różnią, a niekiedy są wręcz sprzeczne ze stanem obecnym teorii języka A. Wierzbickiej.

Zaletą pracy jest rzetelne tłumaczenie, którego dokonał Adam Głaz, wsparte sugestiami samej autorki. Od strony technicznej książka wydana została solidnie (twarda oprawa, przejrzysty skład). Minusem jest brak skorowidzu, co wobec rozrzucenia wielu powiązanych ze sobą kwestii utrudnia czytelnikowi pracę.

Z książką A. Wierzbickiej powinien zapoznać się każdy, kto jest poważnie zainteresowany badaniem języka naturalnego, zarówno w perspektywie językoznawstwa, jak i filozofii języka. Jest to publikacja godna polecenia osobom zajmującym się szeroko rozumianym kulturoznawstwem (zwłaszcza poszukującym podstaw dla nauk o kulturze), kognitywistom (zainteresowanym zgłębianiem struktury mentalnej człowieka) oraz wszystkim, którzy chcą się dowiedzieć, jak wypowiadać się jasno i precyzyjnie.

Przemysław Zonik

Zakład Antropologii Kulturowej UMCS

L. Nathan Oaklander, *C. D. Broad's Ontology of Mind*, Frankfurt: Ontos Verlag 2006, ss. 105. Seria: Philosophical Analysis vol. 12. ISBN 3-937202-97-8.

Charlie Dunbar Broad (1887-1971), profesor Uniwersytetu w Cambridge, uznawany za najwybitniejszego przedstawiciela emergentyzmu brytyjskiego, był filozofem aktywnym naukowo przez większą część XX wieku. Rozległością zainteresowań i liczbą publikacji przewyższał nawet B. Russella, jednego ze swoich nauczycieli.